

Kilis Şehri'nin Demografik Yapılanması Üzerine Bazı Görüşler (16-20. Yüzyıllar)

Some Perspectives on the Demographic Structuring of the City of Kilis (16th-20th Centuries)

Bilgehan PAMUK*

Öz

Kilis, pek çok medeniyetin mücadelesine sahne olan bir alanda yer almakla birlikte ismi tarihi kaynaklarda pek fazla geçmemiştir. 16. yüzyılda Osmanlılar, doğu politikası kapsamında Anadolu'daki hâkimiyet mücadelesine katılarak 1516 yılında Kilis'i idareleri altına aldılar. Başlangıçta küçük bir köy statüsünde olan Kilis, 16. yüzyılın ortalarına doğru merkezi yönetimin izlediği iskân siyaseti sonucunda şehir kimliği kazanmıştır. Özellikle Canboladoğlu ailesinin katkılarıyla da yüzyılın sonlarında oldukça mamur bir görünüm elde etmiştir. Kilis, gelişiminin göstergesi olarak önce nahiye merkezi, sonra kaza merkezi ve en nihayetinde sancak merkezi bir şehir statüsüne ulaşmıştır. 17. ve 18. yüzyılda da Kilis'in gelişmesi ve genişlemesi devam etmiştir. Modernleşme çağının egemen olduğu 19. yüzyılda ise değişen dünya düzeni içerisinde önceki yüzyıllardan farklı bir Kilis şehri kendisini gösterdi. Süreç içerisinde bir defa istila yaşayan şehir, 20. yüzyılın başlarına kadar kaza merkezi bir şehir statüsünü sürdürmüştür. Şehirlerin gelişim süreçleri konusunda demografik bilgiler çok önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Kilis şehrinin, inkişaf ve tekâmülünü net bir şekilde ortaya koyabilme noktasında tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında demografik yapısı ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı, Kilis, Kaza, Demografi, Nüfus, Yerleşme, İskân

Abstract

In this article, Although Kilis is located in an area that was regarded as a place of struggle of many civilizations, its name was rarely recorded in the historical archives in historical sources. In the 16th century, when the Ottomans attempted the conflict for dominance in Anatolia within the scope of their Eastern policy, The Ottomans exercised the authority in Kilis in 1516. Kilis, which was considered a small village at the beginning, turned into a city Centre as a result of the settlement policy followed by the central government towards the middle of the 16th century. Especially with the contributions of the Canboladoğlu family, it had achieved a very solid facet at the end of the century. As an indicator of its development, it first reached the status of a district center, then a district center and finally a sanjak center, and in the 17th and 18th centuries, the development and expansion of Kilis continued. In the 19th century, when the era of modernization was dominant, a different city of Kilis showed itself in the changing world order. The city, which experienced an invasion once in the process, maintained the status of a district center city until the beginning of the 20th century. Demographic data was very important about the development processes of cities. Therefore, in order to clearly reveal the development and evolution of the city of Kilis, the demographic structure of the city was aimed to be revealed in the light of the information given by historical sources.

Key Words: Ottoman, Kilis, Kaza, Demography, Population, Settlement, Settling

Giriş

Kadim pek çok medeniyetine ev sahipliği yapan toprakların üzerinde yer alan Kilis, konumu itibarıyla sosyal ve ekonomik açıdan ehemmiyetli bir yerleşimdir. Tarihi süreç içerisinde özellikle Kilis'in Mezopotamya'yı Orta-Kuzey Anadolu ve Akdeniz sahillerine

* Prof. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi., bilgehe@yahoo.com. Orcid: 0000-0003-4657-6155

bağlayan güzergâh üzerinde olması Kilis'i yerleşim alanı ve iskân sahası olarak karşımıza çıkarmaktadır (Bebekoğlu ve Tektuna, 2008, s. 2).

Güneydoğu Anadolu ile Kuzey Suriye arasındaki geçiş hattı üzerinde yer alan Kilis, Osmanlılar bölgeye intikal etmeden önce küçük bir köy statüsündeydi. 16. yüzyılın başlarında gelişen birtakım siyasi hadiseler üzerine Osmanlı idaresi, doğu politikası kapsamında bölgede etkin bir pozisyon almıştır. Nihayetinde 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in saltanatı döneminde Kilis ve havalisi, Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştır. Osmanlı merkezi yönetim yapılanması kapsamında Kilis; önce nahiye, daha sonra kaza ve nihayetinde sancak statüsüne getirildiği gibi sırasıyla Arap/Şam ve Halep eyaletlerine bağlanmıştır. Uzun bir dönem bu statüsünü devam ettirmekle birlikte 19. yüzyılda dönemin koşullarından kaynaklı olarak meydana gelen birtakım idarî yapılanmalar neticesinde Kilis, Halep Vilâyeti'ne bağlı bir kaza merkezi konumuna getirilmiştir.

Kilis'in, demografik yapısının daha net bir şekilde anlaşılması için yerleşim merkezi olarak ne zaman teşekkül ettiği meselesi üzerinde durulması gereken bir husustur. Tarihi kaynaklarda bu konuda açık ve net bir bilgi olmamakla birlikte Osmanlılardan önce 13. ile 15. yüzyıllarda kırsal bir yerleşim tipi olarak yani köy statüsünde olduğu görülmektedir. Ancak 16. yüzyılda Kilis şehrinin tesis edilmesinde ve ilerleyen süreç içerisinde de tekâmülünde ve inkişafında Osmanlıların ciddi katkıları söz konusudur (Kesici, 1995, s. 247). Osmanlı yönetimi altında Kilis şehrinin demografik yapılanması, dönemin şartlarına göre kimi zaman hızlı bir gelişim kimi zaman ise oldukça yavaş bir gelişim seyri takip etmiştir.

1. Nüfus

Esasında, Toplumsal araştırmalarla meşgul olanların öncelikli olarak belirlemeye çalıştıkları hususlardan birisi de toplumu oluşturan unsurların nitelikleri ve nicelikleridir. Elbette ki toplumların gerçek görünümleri, ancak nüfus özellikleri öğrenildikten sonra net bir şekilde ortaya çıkabilmektedir (Çadırcı, 1991, s. 44). Bu bağlamda özellikle şehir tarihi üzerine yapılan çalışmalarda demografik yapının belirlenmesi olmazsa olmazlardandır. Şehrin yerleşim düzeninde yer alan; kale, saray, cami, kilise, medrese, külliye, han, hamam, bedesten, çarşı, pazar, köprü, mahalle, sokak ve diğer sivil mimarî yapılar; sosyal, idarî, ticarî ve kültürel ihtiyaçlarına göre şehrin kimliğini kazanmasında etkili olduğu gibi demografik yapısı da kimliğin ortaya çıkmasında aynı derecede ehemmiyetlidir. Öyle ki geçmişte olduğu gibi günümüzde de şehirlerin büyük veya küçük olarak kabul edilmesi, nüfusu mevcuduyla bağlantılıdır. Bilindiği üzere yerleşim birimlerinin tasnifi yani kasaba ile şehir ayrımının da nüfus etken faktörlerden biridir. Dolayısıyla şehrin silüetine katkı yapan fiziki yapılanmasının yanı sıra şehre ruh kazandıran demografik yapısının ortaya çıkarılması üzerinde hassasiyetle durulması gereken noktalardandır.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki Kilis'in demografik yapısı yani nüfusu konusunda ilk ve en kapsamlı bilgilere tahrir defterlerinde rastlanmaktadır. Tarih araştırmalarında demografinin ehemmiyetine dikkat çeken Ömer Lütfü Barkan'ın tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışmaları, ilerleyen süreçte araştırmacılara model teşkil etmiştir (Barkan, 1940-1941, s. 20-59; Barkan, 1941, s. 214-247; Barkan, 1956, s. 1-26). 15.-18. yüzyıllarda iktisadi amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilen tahrir sayımlarında, yerleşim birimleri; şehir, kasaba, köy, mezra, yaylak-kışlak gibi mahallerin yanı sıra meskûn ahalinin isimleri, hukuki ve iktisadi statüleri, tahsil edilen vergi cinsleri ve miktarları, toprağı tasarruf şekilleri ve mülkiyet-vakıf sistemleri yer almıştır. Elbette tahrir defterlerinde nüfus hakkında birtakım bilgiler olmakla birlikte nüfusun mevcudu, niteliği ve etnik yapısı net değildir (Pamuk, 2019, s. 68-69). 16. yüzyıldaki tahrir sayımları sonrasında tertip edilen tahrir defterlerinden istifade edilerek Kilis'in nüfusu hakkında birtakım tahmini verilere ulaşmak mümkündür.

Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı idaresi altına giren Kilis'in ilk tahrir sayımı, 1519 yılında tamamlanmıştır. İlk sayımda; 260 hane ve 74 mücerred kayıtlıdır (BOA.¹ TD.², 93, s. 205-209). Her ne kadar tahrir defterinde on dokuz çiftin olduğu yazılmışsa da çift mevcudu hane sayısı içerisinde yer almıştır. Sayımdaki verilerin ışığı altında Kilis'teki nüfusun tamamının Müslüman olduğu net bir şekilde ifade edilebilir. Tahmini nüfusu belirlemek noktasında ise birtakım pürüzler vardır. Araştırmacılar arasında gerek hane ve gerekse nefer olarak kaydedilenlerin kaç kişiden oluştuğu konusunda mutabakat yoktur. Bundan ötürü, şehir ve kırsal kesime ait nüfusun belirlenmesi halen tartışma konusudur. Bir hanede vergi mükellefi erkek nüfusun haricindekilerin yazılmaması ve bölgelerarası farklılıklar, nüfus mevcudu konusunda birtakım tahminlerin oluşmasına yol açmıştır. Varsayımlar içerisinde genelde kabul edilen görüşe göre bir hanenin beş kişiden oluştuğudur (Miroğlu, 1990, s. 137; Emecen, 1989, s. 55; Ortaylı 2000, s. 4; Kütükoğlu, 2000, s. 25). Bu varsayımdan hareketle; Kilis şehrinin 1519 yılındaki nüfusu; $260 \times 5 = 1300$, mücerredler ilave edildiğinde 1374 idi. Vergi ödemekle mükellef nüfusa vergiden muaf olanlar da ilave edildiğinde şehrin tahmini nüfusu, 1500 civarındaydı.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kilis'te yeni bir tahrir sayımı yapılmıştır. 1526 yılında biten sayımda; 392 hane ve 36 mücerredin olduğu deftere yazılmıştır (BOA. TD., 146, s. 594-600). Müslüman nüfusun sayısal açıdan üstünlüğü yine devam etmekteydi. İlk sayımdan yedi yıl sonra ise fellah nüfusun varlığına tesadüf edilmiştir. 1526 yılında Kilis'in tahmini nüfusu; $392 \times 5 = 1960$, mücerredler dâhil edildiğinde 1996 idi. Vergi veren nüfusun yanı sıra vergiden muaf olanlar da eklendiğinde şehir nüfusu, muhtemelen 2200 civarındaydı.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında bayındırlık işlerine hız verilen Kilis'te ikinci sayım, 1536 yılında tamamlanmıştır. Sayım sonucu şehirde; 392 hane ve 121 mücerred mevcuttu (BOA. TD., 181, s. 45-51). Nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmekteydi. Ancak ikinci sayımdan on yıl sonra yapılan yoklamada gayrimüslim nüfusun varlığına rastlanmıştır. 1536 yılında şehir nüfusu; $392 \times 5 = 1960$ mücerredler ilave edildiğinde 2081 idi. Vergi veren nüfusun yanı sıra vergiden muaf olanlar da göz önüne alındığında şehir nüfusu, muhtemelen 2300 civarındaydı.

Kilis'in gelişmesi, ilerleyen süreç içerisinde Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad devrinde de devam etmişti. Özellikle Canbolad ailesinin Kilis'e yerleşmesiyle birlikte şehirdeki gelişim olağanüstü bir hız kazanmıştır. 1586 yılında yapılan tahrir sayımına Canboladoğlu Hüseyin Paşa itiraz etmiştir. Sayımdan sorumlu Antakya Sancakbeyi Ahmed Bey'in konuya vakıf olmadığı için pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olduğunu hükümete iletti. Yapılan tetkikler neticesinde Canboladoğlu Hüseyin Paşa'nın itirazı hükümet nezdinde kabul görerek yeniden sayım yapılmasına hükmedildi ve yeni sayım 1590 yılında tamamlanabildi (BOA. TK. GM.d.³, 171, s. 3a-4a).

1590 yılında biten sayım neticesinde Kilis şehrinde toplam 1095 neferin olduğu kayıtlara yansımıştır. Bunların 1030'u Müslüman, 65'i ise gayrimüslimdir (BOA. TK. GM.d., 171, s. 49a-54a). Bu arada 16. yüzyıl sonlarına doğru tahrir defterinde "hâne" yerine "nefer" yazılması tercih edilmiştir (Miroğlu, 1990: 134). 1590 senesinde yapılan hesaplama neticesinde şehrin tahmini nüfusu 5475 kişidir. Vergi ödeyenlerin yanında vergiden muaf olanlar da ilave edildiğinde şehir nüfusunun; 6000 civarında olduğu söylenebilir. Yaklaşık yetmiş yıllık bir zaman zarfında şehirdeki nüfusun nasıl oluştuğuna dair kaynaklarda net bir bilgi olmamasına karşın bunların dışarıdan göçlerle geldikleri düşünülmektedir (Jennings, 1976, s. 49). Özellikle 1580'li yıllara gelindiğinde Anadolu'nun görece kentleşmiş

¹ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA.).

² Tahrir Defteri (bundan sonra TD.)

³ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir Defteri (bundan sonra TK. GM.d.).

kesimlerinde şehir nüfusu artmıştır (Faroqhi, 1994, s. 16). Dolayısıyla yüzyılın başı kıstas alındığında yüzyılın sonlarına doğru Kilis'te de %300'lük oranında nüfus artışının olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 1. Kilis Şehri'nin Nüfusu (16. Yüzyıl)

	1519	1526*	1536	1590
Hâne/Nefer	260	392	392	1095
Tahmini Nüfus	1500	2200	2300	6000

16. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan bazı hadiseler, 17. yüzyılda sistem değişikliğini kaçınılmaz kılmıştır. Timar sistemi hızla çözülerek işleyemez bir noktaya gelmiştir. Timar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından istatistiksel analize uygun ve en zengin sayısal veriler sunan klasik tahrir sayımları da işlevselliğini kaybetmiştir (Özel, 2000, s. 35). Dolayısıyla demografik yapının tespitinde çok önemli olan bilgilerin bir arada olduğu tahrir defterleri yazımı neredeyse terk edilmiştir. Timar sisteminin eski önemini kaybetmesiyle birlikte avarız vergisi, merkezî maliye açısından giderek ön plana çıkmıştır. Böylelikle avarız vergisinin tahsili açısından önem arz eden avarız tahrirleri yapılmaya başlanmıştır (Pamuk, 2009, s. 115). Ancak değişimin ve dönüşümün yaşandığı 17. yüzyıldaki Kilis'in demografik yapısı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletlerin, nüfuslarını tam olarak tespit etmek amacıyla harekete geçtikleri bir dönem başladı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren “*demografi çağı*” olarak tasvir edilen süreçte devletler, nüfuslarını tam olarak belirleme çabası içerisine girmişlerdir (Serbestoğlu, 2014, s. 259).

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nu dağılmaktan ve çökmekten kurtarma çabalarıyla birlikte; nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden ehemmiyet kazanır. Sultan II. Mahmud, otoritesini tesis ettikten sonra içte ve dışta karşılaştığı güçlüklerin az da olsa üstesinden gelince, birtakım yenilikleri hayata geçirme gayreti içerisine girmiştir (Karal, 1997, ss. 8,10-11). Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının akabinde teşkil olunacak yeni ordunun masrafları, çözülmesi gereken önemli bir sorundu. İmparatorluğun vergi kaynakları ile askerlik çağındaki potansiyel nüfusu bilinmeden problemin çözümü de imkânsızdı (Çadircı, 1991, s. 45). Sorunun çözümü hususunda nüfusu yaş gruplarına ayırmadan askerlik hizmetine uygun olanlar ile vergi mükelleflerinin tespitine yönelik sayımın yapılması yeterli görüldü. Müslüman erkekler, askerliğe elverişli olup olmadıkları veya askerlik çağında olup olmadıkları dikkate alınarak *matluba muvafık* ve *matluba gayr-i muvafık* olarak sınıflandırılmalarına karşılık gayrimüslim erkekler gelirlerine göre âlâ, evsat ve edna olarak tasnif edildiler. Böylelikle merkezi yönetim, beşerî ve mali kaynaklarına ilişkin bilgi edinebilme imkânına sahip oldu (Karpas, 2003, s. 44).

Osmanlı idaresi, idari ve askeri ihtiyaçlarını tespit edebilme adına hem merkezde hem de eyaletlerde nüfus sayımlarını ve yıllıkları (salname) geliştirdiler. Bunlar, nüfusun genel kompozisyonuyla birlikte büyüklüğü ve aynı zamanda Hıristiyanlar arasındaki etnik bölünmeleri hakkındaki temel bilgi kaynaklarıydı. Sayım yöntemleri ve istatistiklerin niteliği sürekli bir tekâmül geçirmiştir. Öyle ki 1881-1893 yılları arasındaki sayımlarda oldukça gelişmiş bir

düzeğe ulaşıldı. Ancak erken tarihli sayımlar genelde güvenilir olmakla birlikte 1881-1893 yıllarındaki sayımlardan daha fazla hata içermekteydiler (Karpata, 2003, s. 44).

1831 yılındaki ilk nüfus sayımının temel amacı; vergi tahsil edilecek ve askere alınacak kişilerin belirlenmesi olduğundan, sayımda başta kadınlar olmak üzere nüfusun belirli kesimleri sayım dışında kaldılar. Ayrıca genel sayım, ülke genelini kapsamadığı gibi muhtelif tarihlerde farklı mahallerde yeniden yapıldı. 1831 senesindeki sayımın akabindeki hariç zamanlarda da nüfus sayımları gerçekleştirilmiştir. 1844 senesinde teşekkül olunan Redif-i Asâkir-i Mansûre ordusunun, asker ihtiyacını karşılama gayesiyle sayım yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur (Doğru, 1989, s. 249). 19. yüzyıldaki ilk nüfus sayımlarında; Kilis'in demografik yapısı hakkında tatmin edici bilgiler mevcut değildi. Özellikle 1830 yılındaki nüfus sayımında Kilis, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın işgaline uğradığından sayımın yapılması mümkün olmadığı için nüfus hakkında herhangi bir kayıt da yoktur (Pamuk, 2020, s. 71).

1844 yılında ordunun artan asker ihtiyacını karşılayabilmek gayesiyle ülke genelinde yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiş ve tatbik edilmişti (Doğru, 1989, s. 249). 1849 yılında Halep vilayetinde sayımın tamamlandığı, hükümet ile valilik arasındaki resmi yazışmalarda açıkça görülmektedir (BOA. A.AMD.⁴, 10/100; BOA. A.MKT.⁵, 160/11; BOA. A.MKT., 167/72; BOA. A.MKT., 225/93). Hatta Kilis'in demografik yapısıyla alakalı olarak birtakım belgeler de tespit edilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 3727 numaralı nüfus icmal defterine göre; Kilis kazasında 1897 hane mevcuttu (BOA. NFS.d.⁶, 3727, s. 25). Arşivdeki diğer nüfus defterinde ise Kilis'te misafir olarak meskûn olan şahıslar hakkında birtakım bilgilere rastlanmıştır (BOA. NFS.d., 3724, ss. 71-81). Her iki kayıta da nüfus hakkında bazı bilgiler yer almıştır. Ancak kaza geneliyle ilgili kapsamlı bir nüfus sayımı yapılamamıştır. Netice itibarıyla gerek 1831 ve gerekse 1844 yılındaki nüfus sayımlarında Kilis'in nüfusu konusunda tatmin edici bir kayda rastlanmamıştır. Ancak 1835 ile 1837 yılları arasında gezgin Francis Rawdon Chesney, Kilis'te yaklaşık 12000 kişilik nüfusun mevcut olduğundan bahsetmiştir (Chesney, 1850, s. 340). Chesney'in verdiği bilgileri teyit edici mahiyette William Harrison Ainsworth da 1844 yılında Kilis'te çoğunluğunu Türkmenlerin teşkil ettiği yaklaşık 12000 kişilik bir nüfusun var olduğunu beyan etmiştir (Ainsworth, 1844, s. 422).

19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle 1864 yılından itibaren yayımlanan vilayet salname dizilerinde demografik yapı hakkında oldukça kıymetli bilgiler yer almıştır. Yerleşim birimleri ve nüfus hakkında salnamelerde ehemmiyetli bilgiler mevcuttur. Dolayısıyla nüfus sayımları yapılamayan ya da sayım konusunda net bilgilerin olmadığı Kilis gibi yerleşim birimleri açısından vilayet salnameleri, bu noktada büyük önem arz etmektedir. Vilayet salnameleri bir kısım eksikliklere karşın, ihtiva ettiği bölge nüfusunun dini mensubiyeti, mevcudu ve etnik yapısı hakkında kifayyetli bilgiler vermektedir. 1867 ile 1908 yılları arasında ihtiva eden salname külliyatında Kilis'in nüfusuyla ilgili oldukça mühim bilgilere ulaşıldı.

---

⁴ *Sadaret Amedi Kalemi Evrakı* (bundan sonra *A.AMD.*).

⁵ *Sadaret Mektubi Kalemi Defterleri* (bundan sonra *A.MKT.*).

⁶ *Nüfus Defteri* (bundan sonra *NFS.d.*).

Resim 1: Kilis Şehri'nden Görünüm (Sertaç Tanıtım Arşivi)

1867 ile 1889 yılları arasını ihtiva eden Halep Vilayet Salnameleri'nde; Kilis'in demografik yapısı hakkındaki bilgiler, bazı durumlarda kendi içerisinde tutarlı olmadığı gibi zaman zaman kadınların kayıtlarda yer almamaları, şehir merkezi ile kazanın birbiri yerine kullanılması, vergiden muaf olan veya askerlik hizmeti yükümlülüğü olmayan ya da ulaşamadıkları için sayım memurları tarafından kaydedilmeyen kişiler de göz önüne alındığında nüfus verilerinin sarıh bir şekilde irdelenmesi sırasında karşılaşılan en ciddi sorunlardandır.

1867 ile 1889 yılları arasındaki yirmi iki yıllık süreçte Kilis'in nüfusu oldukça hareketliydi. Gerek hane sayısı açısından ve gerekse nüfus mevcudu bakımından istikrarlı bir durum görülmemektedir. Klasik nüfus hesaplamalarında hane sayısının beş olduğu görüşü, burada pek geçerli değildir. 1868 yılında hane başına düşen kişi sayısı 3,5; 1869'da 3,5; 1870-1871'de 12; 1872'de 8,2; 1873-1874'te 12; 1876'da 3,2; 1883'te 1,6 ve 1886-1889'da 4,6 idi. Süreç içerisinde rakamların sabit olmamasında sadece erkek nüfusun yazılması, kaza ile şehir merkezinin birbirinin yerine yer almasından ötürü inişli ve çıkışlı bir grafik ortaya çıkmıştır.

Gerek nüfus sayımının gerçekleştirilmesi noktasında yaşanan hadiseler ve gerekse sayım sonrası nüfus idaresinin yeniden yapılandırılması, Osmanlı yönetimi açısından değişimin göstergesiydi. 1881 yılında Nüfus-i Umûmî İdaresi'nin teşkiliyle birlikte planlanan ancak yapılması bir türlü hayata geçirilemeyen nüfus sayımı, 1874'te yeniden gündeme geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun modern anlamdaki ilk toplu nüfus sayımı, 1888-1889 yılında, Balkanlar, Anadolu ve Suriye'deki (Ürdün, Lübnan'ın büyük bölümü ve Filistin dâhil olmak üzere) topraklarının büyük bölümünde hemen hemen tamamlandığı görüşü (Karpas, 2003, ss. 72-73), Kilis için de geçerlidir. Keza 1889 yılındaki nüfus mevcudu, 1891 senesinde yayınlanan salnamede "*Kilis Kazâsının Nüfus Cedveli*" ibaresi olup 1895'te ise "*Nüfus İdaresi Kuyûdatından Çıkarılan Kilis Kazâsının Nüfus Cedveli*" başlığı altında nüfus verileri açıkça yer almaktaydı (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1308, s. 170; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1313, s. 193).

1890 ile 1908 yıllarını ihtiva eden on sekiz yıllık süreç içerisinde Kilis kazasının demografik yapısı istikrarlı bir görünüme sahiptir. Yıllar içinde meydana gelen nüfus artış hızını ve yoğunluğunu tespit edebilmek mümkündür. Kilis'te gerek hane sayısı açısından ve gerekse nüfus mevcudu bakımından bariz bir şekilde artış görülmekteydi. 1890 ile 1908 yıllarındaki veriler, hane bazında ele alındığında artışın oranı %15 iken nüfus mevcudu açısından artış oranı %1,1 idi. Klasik nüfus hesaplamalarında hane sayısının beş olduğu görüşü pek geçerli değildi. 1890 ile 1891 yıllarında hane başına düşen kişi sayısı: 17,6; 1892-1893'te 16,7; 1894-1897'de 17,5; 1898'de 16,3; 1899-1900'de 16,4; 1901'de 16,6; 1902'de 16; 1903'te 16,2; 1904'te 16,3; 1905'te 16,6; 1906'da 16 ve 1908'de 15,4 idi. Hane başına düşen kişi sayısının oldukça yüksek olması değerlendirmeye alınan kaza nüfus mevcudu ile kaza genelindeki hane sayısını ihtiva etmemesinden kaynaklanmaktaydı.

19. yüzyılda özellikle 1868 ile 1890 yılları arasında kapsayan zaman dilimi içerisinde Kilis'in nüfusu konusunda elde edilen rakamların kendi içerisinde tutarlı olmadığı dikkatten kaçmamaktadır. 1868 yılında 24514 olan nüfus mevcudu iki yıl sonra 1870'te %122 oranında artarak 54451 idi. 1872 yılında ise %9'luk bir düşüş ile nüfus 45665 idi. 1873'te artış eğilimi içerisine giren nüfus mevcudu %9 oranında yükselerek 54545 oldu. 1876 yılında %65 oranında olağanüstü bir düşüş yaşanarak nüfus, 18914 rakamına gerilemiştir. 1890 yılına kadar nüfus mevcudunda radikal anlamda bir düşüş ya da artış olmamıştır. Süreç içerisinde Kilis'e ait nüfus verileri arasında bu denli inişlerin ve çıkışların olmasında en önemli faktör; şehir merkezinin nüfus rakamları ile kaza genelinin nüfus mevcudunun birbirini yerine kullanılmasıdır. Ayrıca kimi zaman kadınların kayıt altına alınmamaları, vergiden muaf olanlar veya askerlik hizmeti yükümlülüğü olmayanlar ya da ulaşamadıkları için kaydedilmeyen kişilerin olmasının da etkili olduğu söylenebilir.

Kilis'in nüfusu hakkında bilgi veren muhtelif kaynaklar vardır. Vital Cuinet'e göre; 1890 yılında Kilis şehir merkezinin nüfusu 20000 idi (Cuinet, 1891, ss. 185-186). Annuaire Oriental du Commerce (Şark Ticaret Yıllıkları)'de 1891 yılında şehir nüfusunun 12000 olduğu kayıtlıdır (Annuaire Oriental du Commerce, 1891, s. 894). 1893/1894 senesinde Kilis Şehri'nin nüfusu; 12000 olmakla birlikte hane mevcudu 4335 idi (Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature, 1893-1894, s. 959). Şemseddin Sami, 1894 yılında şehir nüfusunun 20000 olduğunu belirtmektedir (1314: 3880). Salname verilerinin dışında Kilis şehrinin nüfusu hakkında en kapsamlı bilgiyi Kâmil bin Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa el-Pâli el-Halebî el-Gazzî vermektedir. 1895 yılına ait nüfus kayıtlarından aldığı bilgiler ışığında Kilis şehir merkezinde 18159 nüfus mevcuttur. Şehirde meskûn olan Müslüman, Ermeni, Katolik Rum, Protestan ve Yahudi nüfusunun mahallelere dağılımına da yer vermişti (El-Gazzî, 1926, ss. 361-362).

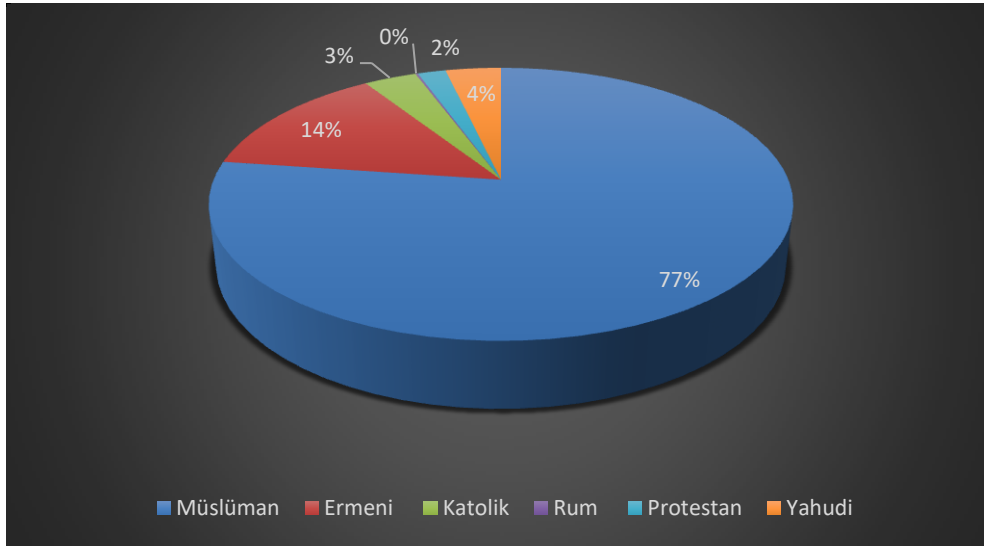
Tablo 2: 1895 Yılında Kilis Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı (El-Gazzî, 1926: 361-362)

Tarih	Müslüman	Ermeni	Katolik	Rum	Protestan	Yahudi	Süryani	Yabancı	Latinler
Abdi Oymağı	371	31	308	-	-	28	-	-	-
Arslan	504	246	-	-	50	-	-	-	-
Aşit	402	705	281	-	46	-	-	-	-
Bölük	1163	-	-	-	-	-	-	-	-
Büyük Kütâh	756	-	8	-	-	-	-	-	-
Cedîd	429	-	-	-	-	-	-	-	-
Çaylak	393	-	-	-	-	33	-	-	-
Debbâğhâne	264	-	24	-	6	186	-	-	-
Deveciyan	56	66	1	-	13	-	-	-	-
Ebü'l- 'ula	512	-	-	-	-	-	-	-	-
Hacı Gümüş	250	-	-	-	-	14	-	-	-

Kilis Şehri'nin Demografik Yapılanması Üzerine Bazı Görüşler (16-20. Yüzyıllar)

Hâcı İlyas	257	57	-	-	-	-	-	-	-
Hakvirdi	206	290	3	-	-	-	-	-	-
Helvacıoğlu	175	-	-	-	-	-	-	-	-
Hindî oğlu	248	-	-	-	-	16	-	-	-
İnâblı Kütah	791	7	-	-	-	48	-	-	-
Kalaycıyan	177	-	3	-	-	-	-	-	-
Kara 'Ali	555	122	-	-	31	-	-	-	-
Ketenciyan	364	3	-	-	15	-	-	-	-
Meşhedlik	457	-	-	-	-	165	-	-	-
Mih 'Ali	502	-	-	30	-	-	-	-	-
Munla Hamud	280	-	-	-	-	-	-	-	-
Nacâroğlu	302	-	-	-	-	-	-	-	-
Nureddin	263	-	-	-	-	46	-	-	-
Okciyân	260	-	-	-	-	-	-	-	-
Sa'ter	239	253	-	-	46	-	-	-	-
Şeyh Abdullah	959	-	-	-	-	-	-	-	-
Şeyhler	929	-	-	-	-	-	-	-	-
Tekye	1059	19	-	-	-	126	-	-	-
Tırıklı	445	116	-	-	12	-	-	-	-
Timürciyân	411	38	-	-	-	-	-	-	-
Vâ'iz	43	528	-	-	117	-	-	-	-

19. yüzyılın sonlarına doğru Kilis şehir nüfusu içerisinde mensubiyeti, miktarı ve etnik yapısı hakkında El-Gazzî'nin eserinden önemli sonuçlar elde edilmiştir. Kilis'te meskûn Hıristiyan zümrelerin nüfus miktarı ayrı ayrı yanı mezhepleri kıstas alınarak sınıflandırılmıştır. Şehir merkezinde Müslümanların ağırlıklı olduğu grafikte de net bir şekilde görülmektedir.

Grafik 1: 1895 Yılında Kilis Şehri'nde Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

1896 yılında Kilis şehrinde 12000 nüfus ve 4335 hane mevcuttu (Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature, 1896, s. 1102). 1911 yılında şehirde, 20000 nüfusun olduğu beyan edilmektedir (Kruse, 1911, s. 796). Netice itibarıyla özellikle 19. yüzyılda Kilis'in nüfusu hakkında bilgi veren kaynakların tamamında bir uyum söz konusu değildir.

2. Yerleşme

Av İnsanların doğal halde buldukları yahut yaptıkları barınaklarla göçebe kavimlerin daha uzun zaman bir yerde kalan çadır toplulukları, mevsimlere göre yer değiştiren, yazın yaylaya, kışın ovaya inenlerin yılın bir kısmında oturdukları ova, yayla ve dağ gibi eğreti yerleşmeleri, nihayet münferit mesken, çiftlik, mezra, köy, kasaba ve şehir, geçici yahut devamlı, toplu yahut dağınık, büyük yahut küçük bütün yerleşmeler, yerleşme tesisleri, münferit ev ya da ev toplulukları aynı zamanda iskân kapsamında değerlendirilir. Geniş manada bakıldığında insanın coğrafya ile ilişkisinin bir evresi olarak toprak üzerine sürekli ya da geçici şekilde yerleşmesi söz konusudur. Yerleşmenin sürekli veya geçici olması tamamen fizikî, coğrafi, ekonomik, iklimsel, siyasal ve beşerî sebeplere bağlıdır. Medeniyetin teşekkülü ve tekâmülü konusunda yerleşik hayata geçiş önemli bir aşama olarak görülmüştür (Koç, 2016, s. 650).

Kilis ve havalisindeki yerleşim, sahip olduğu coğrafi özellikler sayesinde çok eski tarihlere gidebilir. Tarihi süreç içerisinde Kilis ve havalisinde birçok yerleşim birimi, günümüzdeki Kilis şehrinin dışındaki alanlarda kurulmuştur. İlezi Bahçesi, Ravanda Kalesi, Resul Osman Kalesi muhtemelen bir zamanların Kilis'teki yerleşimi oluşturan yükselti değeri fazla, dağlık eğimli alanlarda var olmuşlardı (Akdemir & İncili, 2014, s. 226).

Kilis'in yerleşim merkezi olarak ne zaman teşekkül ettiği konusunda tarihi kaynaklarda açık bir bilgi olmamakla birlikte 15. yüzyılda yerleşim, köy hüviyetine sahipti. 16. yüzyılda Osmanlılar, Kilis'in büyümesine ve gelişmesine ciddi katkı sağlamışlardır (Tuncel, 2002, s. 6). Kanuni Sultan Süleyman döneminde Canbolad ailesinin Kilis'i yurtluk-ocaklık olarak tasarruf etmesiyle gerek şehir ve gerekse kırsal alandaki yerleşim ciddi anlamda hız kazanmıştır.

19. yüzyılda Kilis kazasındaki yerleşme hem şehir hem de kırsal alan olmak üzere iki başlık altında sınıflandırılabilir. Şehrin muhtelif kesimlerindeki mahalleler ile kırsal alandaki köyler, ahalinin ikamet ettiği yerleşim birimleriydi. Coğrafi koşullar ve ulaşım olanakları göz önüne alınarak birbirlerine yakın köylerin teşekkül ettiği nahiye; köy ile kaza arasındaki ayrı bir idari üniteydi.

2.1 Mahalle: Cuma namazı kılınan ve ticaretin gerçekleştiği pazarı bulunan bir yerleşim birimi olarak fizikî açıdan betimlenen Osmanlı şehrinde; yönetim ve savunma binaları, dinî ve kültürel yapıları, çarşı-pazar, evlerin ve yolların hepsini içinde barındıran mahalleler, temel unsur olarak kabul görmüşlerdir. Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından kısmen sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin bir arada yaşadığı bir mekândı. Mahalle, şehrin sadece fizikî bir parçası olmaktan öte sosyal dayanışmanın da gerçekleştiği bir alandı. Mahalle, yerleşim birimi olmasının yanı sıra mülkî, beledî ve adlî teşkilatın da temel basamağını oluşturmuştu (Ergenç, 1981, ss. 1265-1270; Özer Ergenç, 1984, s. 69; Tankut, 1973, ss. 776-777).

Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi Kilis şehrinin de çekirdek dokusunu mahalle teşkil etmiştir. Kilis'te mahalleler, sosyal tabakalaşmadan çok ırksal ve dinsel farklılaşmaya göre birbirinden ayrılmıştır. Mahalleler içindeki şehir dokusu çoğunlukla organik bir biçimde gelişen ve yönetsel bağlantılar gösteren, sokaklar ve çıkmazlar çevresinde (Mezopotamya geleneğine uygun olarak) sokaklardan tamamen kapalı, bir avlu çevresinde oluşmuştur (Akis, 2002: 196). Kilis şehrinde; 1519 yılında 6 (BOA. TD., 93, s. 205-209), 1526'da 5 (BOA. TD., 146, ss. 594-600), 1536'da 5 (BOA. TD., 181, ss. 45-51) ve 1590'da 5 (BOA. TK. GM.d., 171, ss. 49a-54a) mahalle mevcuttur. Evliya Çelebi, 1671 yılında şehirdeki mahalle sayısının beş tane olduğu yönünde malumat vermektedir (Evliyâ Çelebi, 2005, s. 169). Dolayısıyla 1526 yılından 1671 yılına kadar olan yüz kırk beş yıllık süreç içerisinde Kilis'teki mahalle sayısı değişmemiştir.

Tablo 3: 16. Yüzyılda Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

1519	1526	1536	1590
Çukur Kastel	Çukur Kastel	Çukur Kastel	-
Kana	Kana	Kana	Kana
Hacı Gökçe/Meşhedlik	-	-	Meşata
Kıbeliyye	Kıbeliyye	Kıbeliyye	Kıbeliyye
Kızılca	Kızılca	Kızılca Oba	Kızılca
Sibbat	Sibbat	Sibbat	Sibbat

Zaman içerisinde gelişimini sürdüren şehrin, fizikî yapısı içerisinde yer alan mahalle sayısında artış yaşanmıştır. 1690 ile 1832 yıllarına ihtiva eden Hurûfât defterlerine göre; Kilis şehir merkezinde on dokuz tane mahallenin olduğu tespit edilmiştir (Akis & Tektuna, 2017, s. 95). 19. yüzyılın ikinci yarısına ait kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısının ortalaması 33 idi. 17. yüzyılın ikinci yarısında beş tane olan mahalle sayısının 19. yüzyılın ikinci yarısında 33'lü rakamlara ulaşması, şehirdeki fizikî gelişimin mahalle ölçeğinde %560'lık bir oranda olağanüstü bir şekilde artmıştır. Kilis şehriyle ilgili kayıtlardan elde edilen verilere göre; mahalle sayısı süreç içerisinde değişkenlik göstermiştir. 1867- 1874 yılları arasında 32 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113); 1893 - 1902 yılları arasında 34 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1310, s. 196; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1312, s. 227; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1313, s. 191; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1314, s. 195; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1315, s. 199; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1316, s. 207; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1317, s. 213; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1318, s. 228; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1319, s. 238; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1320, s. 241); 1903'te 35 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252) ve 1904 ile 1908 yılları arasında 33 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323, s. 273; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257). Kilis ile alakalı kayıtlarda; kimi zaman mahallenin hem ismi hem de sayısı yer alırken kimi zaman sadece sayısal değerine yer verilmiştir. 1876 ile 1892 yılları arasında mahallenin hem ismi hem de sayısı yoktur (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1293; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1295; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1300; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1301; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1302; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1303; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1304; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1305; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1306; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1307; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1308; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1309).

1867-1874 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113), 1903 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252) ve 1904-1908 (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323, s. 273; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257) yılları arasında şehirdeki mahalleler hakkında ayrıntılı bilgilere rastlanmıştır. 1867- 1874 yıllarına ait kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısı otuz iki olmakla

birlikte hepsinin ismi müstakil olarak da yer almaktadır. Ancak uzun bir süre 1903 yılına kadar yaklaşık yirmi dokuz yıl mahalle isimleri, salname kayıtlarında mevcut değildir. 1903 yılında mahalle sayısı 35 olmakla birlikte ismi zikredilen mahalleler 34 taneydi. 1904- 1908 yılları arasında ise şehirde 33 tane mahalle olup isimleri ayrı ayrı kaydedilmiştir. Dolayısıyla konunun analitik değerlendirilmesi noktasında 1868- 1874, 1903 ve 1904- 1908 yılları kıstas olarak alınmıştır.

Tablo 4: 1690 ile 1832 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler (Akis & Tektuna, 2017: 95)

Akcurun	Kızılca	Okçular
Arık	Kızılca Dedeler	Sibat
Bölük	Koçorlu	Şûvara
Kana	Külek	Ulu Camii
Ketânci	Kütah	Temürciyan
Kettân	Kütahoğlu	
Kıbele	Meşhedlik	

1690 ile 1832 yıllarını ihtiva eden süreç içerisinde Kilis şehrindeki on dokuz tane mahalle arasında Kana, Meşhedlik ve Kızılca gibi 16. yüzyılda olanlar da mevcuttur. Ayrıca belirtilmesi gereken bir nokta ise önceki dönemde Kibeliyye olan mahalle ismi Kıbele şeklini aldığı gibi Sibbât olan mahalle ismi Sibât şeklinde yer almıştır. Koçorlu (?) ile Arık (?) mahallelerinin isimleri konusunda kesinlik söz konusu değildir.

Tablo 5: 1868 ile 1874 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

Abdî/Abdî Oymağı	Hakvirdi	Nacâroğlu
Arslan	Helvacı/Helvacioğlu	Nureddin
Aşıt	Hindî oğlu	Okciyân/Okçıyan/Okcılar
Bölük	Înâblı/ İnâblı Kütah	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırıklı
Deveciyan	Kütâh/ Büyük Kütâh	Timürciyân
Ebû'l- 'ula	Meşhedlik	Vâ'iz
Hâcı Gümüş	Mıh 'Ali /Şeyh Ali	Za'ter/Zahter
Hâcı İlyas	Molla Hamud/Munla Hamu/Munla Hamud	

1868- 1874 yılları arasını ihtiva eden kayıtlarda otuz iki tane mahalle arasında isimleri kimi zaman farklı şekilde yazılı olanlara da tesadüf edilmiştir (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1284, s. 128; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1285, ss. 170,299; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1286, s. 135; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb 1287, s. 117; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb 1288, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1289, s. 113; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1290, s. 116; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1291, s. 113). Kâtipten kaynaklı olması muhtemel bu durum ilerleyen dönemlerde farklı şekillerde de görülmektedir. Keza 1867-1869 yıllarında “Abdî” imlasıyla kayıtlara yansıyan mahalle, 1870-1874 yılları arasında Abdî Oymağı olarak yer almıştır. Yine 1867-1869 yıllarında “İnâblı” iken 1870-1874 yılları arasında “İnâblı Kütâh”dı. 1867-1869 yıllarında Kütâh isimli mahalle 1870-1874 yılları arasında Büyük Kütâh olarak kaydedilmiştir.

Abdî Oymağı	Hâcî İlyas	Nacâröğlü
Arslan	Hakvirdi	Nureddin
Aşıt	Helvacıoğlu	Okciyân
Bölük	Hindî oğlu	Sa'ter
Büyük Kütâh	İnâblı Kütâh	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırlıklı
Deveciyan	Meşhedlik	Timürçiyân
Ebû'l-'ula	Mih 'Ali	Vâ'iz
Hâcî Gümüş	Munla Hamud	

1895 yılında El-Gazzî, şehirde otuz iki tane mahallenin olduğuna ve isimlerine ayrıntılı bir şekilde eserinde yer vermiştir (El-Gazzî, 1926, ss. 361-362). Aradan geçen zamana karşın 1868- 1874 yıllarına ait salname kayıtlarındaki mahalle sayısı sabit kalmakla birlikte mahalle isimlerinin yazılışlarında birtakım farklılıklar tespit edilmiştir. Kâtipten ya da matbaadan kaynaklı olması muhtemel bu durum ilerleyen dönemlerde farklı şekillerde de görülmektedir. Keza 1868-1874 yıllarında “Za'ter/Zahter” imlasıyla kayıtlara yansıyan mahalle, 1895 yılında “Sa'ter” olarak yer almıştır.

Abdî Oymağı	Hakvirdi	Nacâröğlü
Arslan	Helvacı	Nureddin

Aşıta	Hindî oğlu	Okciyân
Bölük	Hulasa	Şeyh Ali
Büyük Kütâh	Înâblı Kütah	Şeyh 'Arâfiye
Debbâğhâne	Kalaycıyan	Şeyhler
Deveciyan	Kara 'Ali	Timürciyân
Ebû'l-'ula	Ketenciyan	Tırıklı
Hâcı Gümüş	Kıbtı-ı Müsellem	Urban
Hâcı İlyas	Meşhedlik	Vâ'ize
Hadiye	Munla Hamud	Za'imşer

Sekiz yıl sonra isimleri zikredilen mahalleler, daha öncekilerden farklıydılar. 1903 yılında mahalle sayısı 35 (34) olmakla birlikte Hadiye, Hulasa, Kıbtı-ı Müsellem, Sa'ter, Şeyh 'Arâfiye, Urban ve Za'imşer adlarında yeni mahalleler de mevcuttur. Değişiklik sadece yeni mahalle isimleriyle sınırlı kalmamıştır. Kütâh- Büyük Kütâh; Helvacıoğlu- Helvacı; Za'ter/Zahter- Sa'ter şeklinde kayıtlara yazılmıştır (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1321, s. 252). Şehirdeki mahallelerden Aşıta- Aşıta ve Şeyh Abdullah - Şeyh 'Arâfiye olarak kayıtlarda yer alması ya matbu yazımdan ya da kâtipten kaynaklı bir durumdur. Zira ilerleyen dönemlerde mahalle isimlerinden Aşıta ve Şeyh Abdullah'ta herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 8: 1904 ile 1908 Yılları Arasında Kilis Şehri'ndeki Mahalleler

Abdî Oymağı	Hâcı İlyas	Nacâr oğlu
Arslan	Hakvirdi	Nureddin
Aşıta	Helvacıoğlu	Okciyân
Bölük	Hindî oğlu	Sa'ter
Büyük Kütâh	Înâblı Kütah	Şeyh Abdullah
Cedîd	Kalaycıyan	Şeyhler
Çaylak	Kara 'Ali	Tekye
Debbâğhâne	Ketenciyan	Tırıklı
Deveciyan	Meşhedlik	Timürciyân
Ebû'l-'ula	Mıh 'Ali /Şeyh Ali	Urban
Hâcı Gümüş	Munla Hamud	Vâ'iz

1904- 1908 yılları arasındaki kayıtlarda; şehirdeki mahalle sayısı 33 idi. İsimleri yazılı mahalleler, öncekilerden farklıdır. Hadiye, Hulasa, Kıbtı-ı Müsellem ve Za'imşer mahalleleri artık mevcut değildir. Mahalle sayılarında görülen değişim, bazı mahalle isimlerinde de

kendisini göstermiştir. Önceki kayıtlarda isimleri anılan mahallelerden Aşıta- Aşıt; Helvacı-Helvacioğlu ve Vâ'ize- Vâ'iz şeklinde yazılmıştır (Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1322, s. 277; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1323: 276; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1324, s. 260; Sâlnâme-i Vilâyet-i Haleb, 1326, s. 257).

Değerlendirme ve Sonuç

Doğası Akdeniz Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birleştiği noktada köprübaşı vazifesi gören Kilis, 24 Ağustos 1516 tarihinde Yavuz Sultan Selim ve Kansu El-Gavri arasında yapılan Mercidabık Meydan Muharebesi neticesinde Osmanlı idaresi altına girmiştir. Osmanlı yönetimi tarafından gerçekleştirilen yatırım hamleleri kendini göstermiştir. Nitekim 1519 yılında Kilis ile ilgili ilk kayıtlarda, Azaz nahiyesi sınırları içerisinde küçük bir yerleşim birimi iken kısa bir süre sonra Kanuni Sultan Süleyman zamanında müstakil bir sancak haline gelmiştir. Kilis'in zaman içerisinde gelişiminin ortaya konulması noktasında özellikle demografik yapısı önemli ipuçları vermektedir. Nitekim 16. yüzyılın başlarında 1500 olan nüfus mevcudu yüzyılın sonlarına doğru 6000'e yükselmiştir. Artış ilerleyen süreç içerisinde de devam etmiştir. 19. yüzyılda şehir nüfusu 12000- 20000 arasında rakamlara ulaşmıştır.

Kilis'teki fizikî gelişim, topografyaya ve ana yol akslarına bağlı olarak şehir merkezinden dışa doğru yani helezonik şekilde dalgalar halinde gerçekleşmiştir. Şehirdeki yerleşme düzeni, kent morfolojisi, hem kuzey-güney, hem de doğu-batı yönlerinde gelişim göstermiştir. Şehrin ana çekirdek dokusunu teşkil eden Kadı Cami ve Sabah Pazarı çevresi, zamanla Büyük Kütah, İnnap Kütah, Tabakhane, Hakverdi ve Hacı İlyas mahalleri ile Meşetlik mahallesinin bir kısmı, Tekye mahallesinin doğu yarısı, Ketenciler, Tırıklı ve Karaali mahallerinin güney kısmına kayarak oval bir şekilde yayılmış sergilemiştir.

Kilis şehrinde yerleşme düzeni; sair Türk-İslam şehirlerinde olduğu gibi "mahalle" üzerinden teşkil etmiştir. Şehirdeki nüfus artışıyla paralel olarak mahalle sayısı da artmıştır. Osmanlı yönetimin ilk yıllarında şehirdeki mahalle sayısı altıydı. 16. yüzyılın sonlarında ise mahalle mevcudu beşe düşmüştür. İlerleyen zaman diliminde şehirdeki gelişimle uyumlu olarak mahalle sayısı da artmıştır. 1690 ile 1834 yılları arasında şehirdeki mahalle sayısı 19 idi. 1867-1874 yılları arasında 32; 1893-1902 yılları arasında 34; 1903'te 35 ve 1904 ile 1908 yılları arasında 33 olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla Osmanlı idaresinin tesisi ile birlikte Kilis şehrindeki gelişimi demografik verilerden net bir şekilde görebilmekteyiz.

Kaynakça

I. ARŞİV VESİKALARI

A. Cumhurbaşkanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

Nüfus Defteri (NFS.d.) 3724; 3727.

Sadâret Amedî Kalemî Evrakı (A.AMD.) 10/100

Sadaret Mektubî Kalemî Defterleri (A.MKT.) 160/11; 167/72; 225/93.

Tahrir Defteri (TD). 93, 146, 181.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Tahrir Defteri (TK. GM.d.) 171.

B. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Kilis Fotoğrafları: 90435.

C. Süreli Yayınlar

1. Salnameler

a. *Salname-i Vilayet-i Halep* 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1293, 1295, 1299, 1300, 1302, 1303, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326.

2. Yıllıklar

- a. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1891).
- b. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1893-1894).
- c. *Annuaire Oriental du Commerce de L'industrie L'administration et de Magistrature*, (1896).

D. Sertaç Tanıtım Arşivi

II. KAYNAK ESERLER

- Ainsworth, W. (1844). *Ainsworth's Magazine: A Miscellany of Romance, General Literature, & Art* (6). John Mortimer.
- Chesney, F. R. (1850). *The Expedition for the Survey of the Rivers Euphrates and Tigris: Carried on by Order of the British Government in the Years 1835, 1836, and 1837; Preceded by Geographical and Historical Notices of the Regions Situated Between the Rivers Nile and Indus*. Longman, Brown, Green, and Longmans.
- Cuinet, V. (1850). *La Turquie d'Asie; Géographie Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure* (C. 2). Ernst Leroux.
- Evliya Çelebi. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (R. Dankoff, S. A. Kahraman, & Y. Dağlı, haz.; C. 9). Yapı Kredi Yayınları.
- Kâmil Bin Hüseyin Bin Muhammed Bin Mustafa El-Pâli El-Halebî El-Gazzî. (1926). *Nehrü'z-zeheb fî tarih-i Haleb* (Halep, C. 1). Matbaatu'l-Maruniyye.
- Kruse, P. R. (1911). Killis. İçinde *Encyclopædia Britannica* (11. bs, C. 15). Cambridge University Press.
- Şemseddin Sami. (1314). *Kamusü'l A'lâm* (C. 5). Mihran Matbaası.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Akdemir, İ. & İncili, Ö. (2014). Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(29), 220-247.
- Akis, Metin, XVI. Yüzyılda Kilis ve Azez Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, (2002).
- Akis, M. & Tektuna, M. (2017). Hurûfât Defterlerinde 17.-19 Yüzyıllar Arasında Kilis'te Sosyal ve Dini Hayat. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (14), 88-103.
- Barkan, Ö. L. (1940-1941). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2 (1), 20-59.
- Barkan, Ö. L. (1941). Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2 (2), 214-247.

- Barkan, Ö. L. (1953) "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1-26.
- Bebekoğlu, S. & Tektuna, M. (2008). *Kilis Kültür Envanteri (Kentsel Mimari, Kırsal Mimari, Yazıt Eserleri)*,
- Çadırcı, M. (1991). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı* Türk Tarih Kurumu.
- Doğru, H. (1989). "Osmanlı Devleti'nde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği". *Anadolu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 233-285.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazâsı* Türk Tarih Kurumu.
- Ergenç, Ö. (1981). "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, (11-15 Ekim 1976), 1265-1274.
- Ergenç, Ö. (1984). "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine" *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 69-77.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, (Çeviren Neyyir Kalaycıoğlu). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Jennings, R. (1976). "Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum", *International Journal Of Middle East Studies*, 7, 21-57.
- Karal, Enver Ziya. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*. T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914); Demografik ve Sosyal Özellikleri* (Çeviren Bahar Tırnakçı). Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Kesici, Ö. (1995). "Kilis'in Şehir Coğrafyası Özelliklerine Genel Bir Bakış", *Doğu Coğrafya Dergisi* 1, 246-280.
- Koç, Y. (2016). "İskân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ek. 1, 650-651.
- Kütükoğlu, M. (2000). *XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Miroğlu, İ. (1990). *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520-1566)*. Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (2000). *Osmanlı Toplumda Aile*. Pan.
- Özel, O. (2000). "Avârız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*. (Editörler. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), 33-50.
- Pamuk, B. (2009). "XVII. Yüzyılın Ortalarında Gümüşhane (Torul) Kazası", *Bellekten*, LXXIII(266), 115-143.
- Pamuk, B. (2019). *Ayntâb Kazası (1867-1908)*. Şehitkâmil Belediyesi.
- Pamuk, B. (2020). *Kilis Kazası (1867-1908)*. Kilis Belediyesi.
- Serbestoğlu, İ. (2014). "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Arttırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31), 255-273,
- Tankut, G. (1973) "Osmanlı Şehrinde Ticarî Fonksiyonlar", *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 2, 773-779.

Tuncel, M. (2002). "Kilis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XVI, 5-8.

Expanded Summary

Kilis, which is located on the intersection point of the main roads going from north to south and from east to west due to its geographical location, has become milestone especially with the formation of the Ottoman administration. As a matter of fact, Kilis was named as a small village before the Ottomans. Based on the limited information given by historical sources, Kilis had the identity of a rural settlement unit. In 1516, together with the Mercidabik's Expedition, the Ottoman administration made investments in Kilis to accelerate its reconstruction activities. Towards the middle of the 16th century, Kilis gradually turned into a city. The physical structure seen from the classical Ottoman cities manifested itself in Kilis. First, the township center, then the district center, respectively, finally reached the status of a sanjak central city. At the same time, the administrative development in Kilis showed an equivalent development in its demographic structure.

In the 16th century, which is accepted as the classical period, the tahrir notebooks gave very important records in terms of revealing the situation of the city of Kilis. They were tahrir books prepared as a result of classical tahrir counts that presented the richest numerical data suitable for statistical analysis in terms of containing on-site determination and recording of taxable economic activities and human resources in the lands where the Timar system was applied. Therefore, the tahrir books were extremely important in revealing the demographic structure. As a matter of fact, in the first tahrir census carried out with the establishment of the Ottoman administration, very valuable information about Kilis was included. The Tahrir Notebooks, which were prepared in certain time periods until the end of the 16th century, clearly revealed the development in the city of Kilis.

In 1519, the estimated population of the city of Kilis was around 1 500. By 1526, the estimated population of the city had reached 2 200, and ten years later, in 1536, it had risen to 2 300. The Canboladoglu family made very important contributions to the development of the city. Likewise, by 1590, the population of the city had reached 6 000, and over a period of about seventy years, the population growth rate was extraordinary and 300%.

Although there are no historical archival records about Kilis such as the tahrir notebooks in the 16th century, it was stated in Evliya Celebi, one of the other sources of the period, that the demographic development in the city proceeded. The Vakıf Hurufat Records, which include the years 1690 and 1834, were also sources that formed ideas in the world of mind about the development of the city. Although there are no clear figures, the increase in the number of neighborhoods in particular constitutes an important opinion on the development of the city.

In the early 19th century, with efforts to save the Ottoman Empire from disintegration and collapse; population, land and property counting has become important again. Censuses were carried out throughout the country in order to meet the soldier needs of the empire in particular. The new understanding that gained momentum during the reign of Mahmud II continued throughout the century. In 1830, when Kilis was occupied by Kavalali Mehmed Ali Pasha, the census could not be carried out, and in the census conducted in 1844, it was only completed in 1849 because of the turmoil in the region. The provincial yearbooks, in which almost every aspect of the locality was recorded since the middle of the century, made important contributions to the determination of the demographic structure of the city when they were arranged as inventory breakdowns. The Aleppo provincial yearbooks, in particular, contained extraordinarily important information at this point. However, it should be noted that the records of the salnames are not consistent with themselves in some cases, and from

time to time women are not included in the records, the city center populations and the district populations are used interchangeably, people who are exempt from taxes or who are not registered by the census officers because they are not obliged to perform military service or cannot be reached, information about the demographic structure did not allow a precisely accurate evaluation of the structure.

In the 19th century, the estimated population of the city of Kilis was determined to be between 12 000 and 20 000 in the light of the information given by the sources. To give an idea, when compared with the data of the late 16th century, the population growth has almost doubled. As such, it has been determined that with the increasing population in the demographic structure of the city, there has been a considerable increase in the number of neighborhoods that constitute the core structure of the city fundamentally.